

УДК 623.1(477-25)«1842»:[655.3.066.32«1913»]:069(477-25)

Андрій Швачко,
заступник генерального директора
з науково-просвітницької роботи
НІАМ «Київська фортеця»

Олена Дацюк,
завідувачка н/д відділу
«Історія фортифікації»
НІАМ «Київська фортеця»

ФОРТИФІКАЦІЙНИЙ СИМВОЛ КИЄВА НА СТАРІЙ ЛИСТІВЦІ

В статті проведено огляд поштових карток, що належать до серії присвячених Київській Всеросійській фабрично-заводській, сільськогосподарській, торгово-промисловій і художній виставці 1913 року. Листівки, видані у друкарні С. В. Кульженка, ілюструють елементи архітектури та ландшафту виставки, що була організована на схилах Черепанової гори. Виставка відбулася завдяки підтримці Фортечного інженерного управління та виділенню території Київської фортеці.

Ключові слова: поштова картка, Виставка 1913, Київська фортеця, Косий капонір, в'язниця.

Постановка проблеми полягає у дослідженні листівок із зображенням Київської Всеросійської виставки 1913 року, на які потрапили об'єкти Київської фортеці. Дослідження цих листівок є не лише спробою зберегти історичні пам'ятки, але й важливим кроком у вивченні культурного та історичного контексту Києва початку ХХ століття, що дозволяє зрозуміти зміну функцій та символічного значення фортеці у міському просторі.

Мета цього дослідження полягає в аналізі серії листівок, присвячених Київській Всеросійській виставці 1913 року, на яких зображені як виставкові павільйони, так і об'єкти Київської фортеці. Дослідження має на меті виявити культурну та історичну значущість листівок як документального джерела, яке фіксує одночасно й архітектуру виставкових споруд, і малодоступні для публіки військові об'єкти того часу. З'ясувати мотиви та можливі причини включення фортеці в серію листівок з погляду цензури та громадського інтересу, оскільки військові об'єкти часто не дозволяли зображати на цивільних матеріалах.

Серед великої кількості листівок присвячених Києву, його видам, архітектурним пам'яткам та пам'ятникам, випущених на початку ХХ сторіччя особливої уваги заслуговує серія листівок присвячена Київській Всеросійській фабрично-заводській, сільськогосподарській, торгово-промисловій і художній виставці 1913 року. Три листівки із зазначеної серії зберігаються в фондovій колекції Національного історико-архітектурного музею «Київська фортеця». Всі три листівки чорно-білі, видані в друкарні С. В. Кульженка.

Перша листівка «Павільйонъ земствъ» (рис. 1). На зображальній стороні листівки фотографія павільйону земств, Всеросійської виставки 1913 року в Києві, де павільйон був центральною будівлею. Сама ж будівля побудована у класичному стилі, з елементами неокласицизму. В павільйоні демонструвалися досягнення місцевого самоврядування, сільськогосподарських товариств і громадських організацій. Тут були представлені інновації у сільському господарстві, управлінні землею та соціальній інфраструктурі, такі як нові сільгосптехнології, обладнання та проекти дооброустрою сіл.

На задньому плані фотографії видно Північну напівбашту Госпітального укріплення та поряд розташовану спостережну вежу. Зображення цих об'єктів роблять цю листівку особливо цінною, тому що, побачити на фотографіях оборонні споруди Київської фортеці велика рідкість. Головним чином, це пов'язано з тим, що лише 15 березня 1897 р. Київська фортеця отримала статус фортеці-складу, тобто до цього часу це був військовий об'єкт, котрий не позначали на цивільних картах, спорудам не присвоювалися адреси.

Надалі фортеця втратила бойове значення, проте Косий капонір з 1865 по 1918 роки використовувався як місце тимчасового утримання заарештованих до винесення судового вироку або на час слідства. В ньому водночас могло перебувати близько 200 в'язнів, першими з яких стали учасники Польського повстання 1863–1864 рр. Капонір був у підпорядкуванні фортечного штабу,

а, відповідно, був в'язницею Київського військового округу (Stepień 2022). І, як бачимо на фотографії, в 1913 році поблизу півбашти розташована спостережна вежа вартових, які мали охороняти Косий капонір – військово-політичну в'язницю. Як і чому цензура дозволила оприлюднити дане зображення пояснити важко.

Щодо зображеної будівлі Північної напівбашти, то на фото добре видно один з трьох її напівкапонірів, що прилягають до зовнішньої (тильної) стіни. Ці капоніри призначалися для ведення рушничного вогню. Напівбашта будувалась в період з 1840 по 1842 роки. В плані у вигляді півкільця, двоповерхова (рис. 2). Весь внутрішній двір за напівбаштою контролювався вогнем з валів Госпітального укріплення та Північної брами. Але одразу після завершення будівництва, в казематах Напівбашти розмістили військово-фельдшерську школу, там знаходились навчальні класи, кабінети, бібліотека, церква Св. Володимира та житлові кімнати. Опалювались приміщення голландськими печами, освітлювались – керосиновими лампами (Лякіна 2004, с. 24-25).

На початку ХХ ст. Київська військово-фельдшерська школа вважалась найкращою за якістю підготовки кадрів для армії. Відомими випускниками військово-фельдшерської школи є Іван Огієнко (православний митрополит, історик української культури та церкви), Павло Губенко (письменник Остап Вишня), Микола Щорс (командир 1 Української дивізії РСЧА в 1919 р., його образ активно використовувала радянська пропаганда для створення ідеалу «революційного героя» з робітничо-селянських мас) (Лякіна 2004, с. 87, 97, 101).

Листівка, на якій зображена Північна напівбашта, була у використанні, з адресної сторони є штемпельована марка із зображенням Миколи І, номіналом 15 копійок. Марка видана в 1913 р., ювілейна.

Адресовано до м. Перм, на кутку вулиці Обвинської, далі текст нерозбірливий. В повідомленні йдеться про те, що автор листівки пише з виставки в Києві, повідомляє про повернення додому вечірнім потягом. Листівка надіслана 08.09.1913 р.

Фотографії, що були надруковані на серії листівок, присвячених виставці, також увійшли до альбому «Виды Всероссийской выставки 1913 года въ Киевъ». Один з примірників альбому нині зберігається в фондах Публічної бібліотеки імені Лесі Українки м. Києва.

Тема організації та проведення виставки детально досліджувалась багатьма киевознавцями, серед яких найвідомішими є – М. Кальницький та В. Ковалинський.

Інші дві листівки «Промышленный павильонъ и фонтанъ» (рис. 3) та «Машинный отдель» (рис. 4). Листівки не надсилалась, без повідомлень.

Виставка пов'язана з Київською фортецею ще й тим, що для її проведення Фортечне інженерне управління та особисто комендант Київської фортеці генерал Олексій Аносов виділив 8,5 десятини землі (близько 9,3 га) на 12-річний термін.

Разом із додатково залученими сусідніми територіями експозиція Київської сільськогосподарської та промислової виставки зайняла на схилі Черепанової гори простір близько 17 га, відокремлений від магістралі – Великої Васильківської вулиці – Троїцьким ринком.

Виставкова ділянка розташовувалась у зоні так званої еспланади під валами Госпітальних укріплень. Оскільки еспланадні правила забороняли будівництво будь-яких кам'яниць, з дозволу коменданта фортеці можна було зводити лише дерев'яні нежитлові споруди. Неміцність останніх разом з обмеженим періодом землекористування визначили характер виставки лише як тимчасового комплексу (Кальницький, 2014).

Таким чином листівки зі зображенням Київської фортеці та виставкових павільйонів є важливим документальним джерелом для дослідження історії Києва, що відображають взаємодію між цивільною та військовою архітектурою на початку ХХ століття.

Дослідження підтверджує, що серія листівок, присвячених виставці, є важливим елементом культурної спадщини, який допомагає глибше зрозуміти соціально-історичний контекст та архітектурні особливості Києва цього періоду.

ЛІТЕРАТУРА

Бойчак, М., & Лякіна, Р. 2004. Военно-фельдшерская школа при Киевском военном госпитале 1838-1926 гг. Преса України.

“Виды всероссийской выставки 1913 года въ Киевъ,” Цифрова бібліотека «Київ», доступний 28 жовтня 2024 р., <https://dlib.kiev.ua/items/show/221>.

Кальницький, М. (2014). «Визитные карточки» капитализма. Антиквар, (6 (83)), 40-48.

Кучменко, Е., & Осадчий, Г. 1999. КИЇВСЬКА ФОРТЕЦЯ, 18-19 ст. У Звід пам'яток історії та культури України (с. 443–446). «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана.

Марка: Emperor Nicholas I (Россия (300th Anniversary of the Romanov Dynasty 1913) Mi:RU 89, Sn:RU 95, Yt:RU 83, Sg:RU 133, Sol:RU 86, Un:RU 83, Zag:RU 116. Colnect. URL: https://colnect.com/ru/stamps/stamp/197974-Emperor_Nicholas_I-300th_Anniversary_of_the_Romanov_Dynasty_1913-Россия (дата звернення: 30.10.2024).

Поштова листівка. «Всероссийская выставка 1913 въ Кіевѣ. Павильонъ земствъ» / Цифровий фонд / За проектом «Цифрової музейної колекції Київської фортеці: впровадження електронного обліку і створення веб-ресурсу». (б. д.). Цифрової колекції / За проектом «Цифрової музейної колекції Київської фортеці: впровадження електронного обліку і створення веб-ресурсу». <https://kyiv-fort.dcvisu.com/documents/6596>.

Поштова листівка. «Всероссийская выставка 1913 г. въ Кіевѣ. Промышленный павильонъ и фонтанъ» / Цифровий фонд / За проектом «Цифрової музейної колекції Київської фортеці: впровадження електронного обліку і створення веб-ресурсу». (б. д.). Цифрові колекції / За проектом «Цифрової музейної колекції Київської фортеці: впровадження електронного обліку і створення веб-ресурсу». <https://kyiv-fort.dcvisu.com/documents/7963>.

Поштова листівка. «Всероссийская Выставка 1913 въ Кіевѣ. Машинный отдѣлъ» / Цифровий фонд / За проектом «Цифрової музейної колекції Київської фортеці: впровадження електронного обліку і створення веб-ресурсу». (б. д.). Цифрові колекції / За проектом «Цифрової музейної колекції Київської фортеці: впровадження електронного обліку і створення веб-ресурсу». <https://kyiv-fort.dcvisu.com/documents/6205>.

ЦДІАК України, ф. 1434, оп. 1.

Stępień, S., & Micela, M. 2022. Powstańcy styczniowi więzieni w Twierdzy Kijowskiej.

Andriy Shvachko
Deputy General Director of
Scientific and Educational Work
of NHAM “Kyiv Fortress”

Olena Datsiuk,
Head of Scientific and Research
Department “History of Fortification”
of NHAM “Kyiv Fortress”

FORTIFICATION SYMBOL OF KYIV ON OLD POSTCARD

The article reviews postcards belonging to the series dedicated to the Kyiv All-Russian Factory, Agricultural, Trade, Industrial and Art Exhibition of 1913. The postcards published by S. V. Kulzhenka's printing house illustrate elements of the architecture and landscape of the exhibition, which was organized on the slopes of Cherepan Mountain. The exhibition was held due to the support of the Fortress Engineering Department and the allocation of the territory of the Kyiv Fortress.

Three postcards from the specified series are kept in the stock collection of the National Historical and Architectural Museum “Kyiv Fortress”. On the one of these cards – “Pavilion Zemstv”, depicts the central pavilion of the exhibition, and in the background of the photo you can see the Northern Half-Tower of the Hospital Fortification and the nearby observation tower of the guard. The images of these objects make this postcard particularly valuable, as it is very rare to see the defences of the Kyiv fortress in photographs.

Keywords: postcard, Exhibition of 1913, Kyiv fortress, Oblique caponier, prison.

Рис. 1. Поштова листівка «Всеросійская выставка 1913 въ Кіевѣ. Павильонъ земствъ». Музейні колекції Київської фортеці

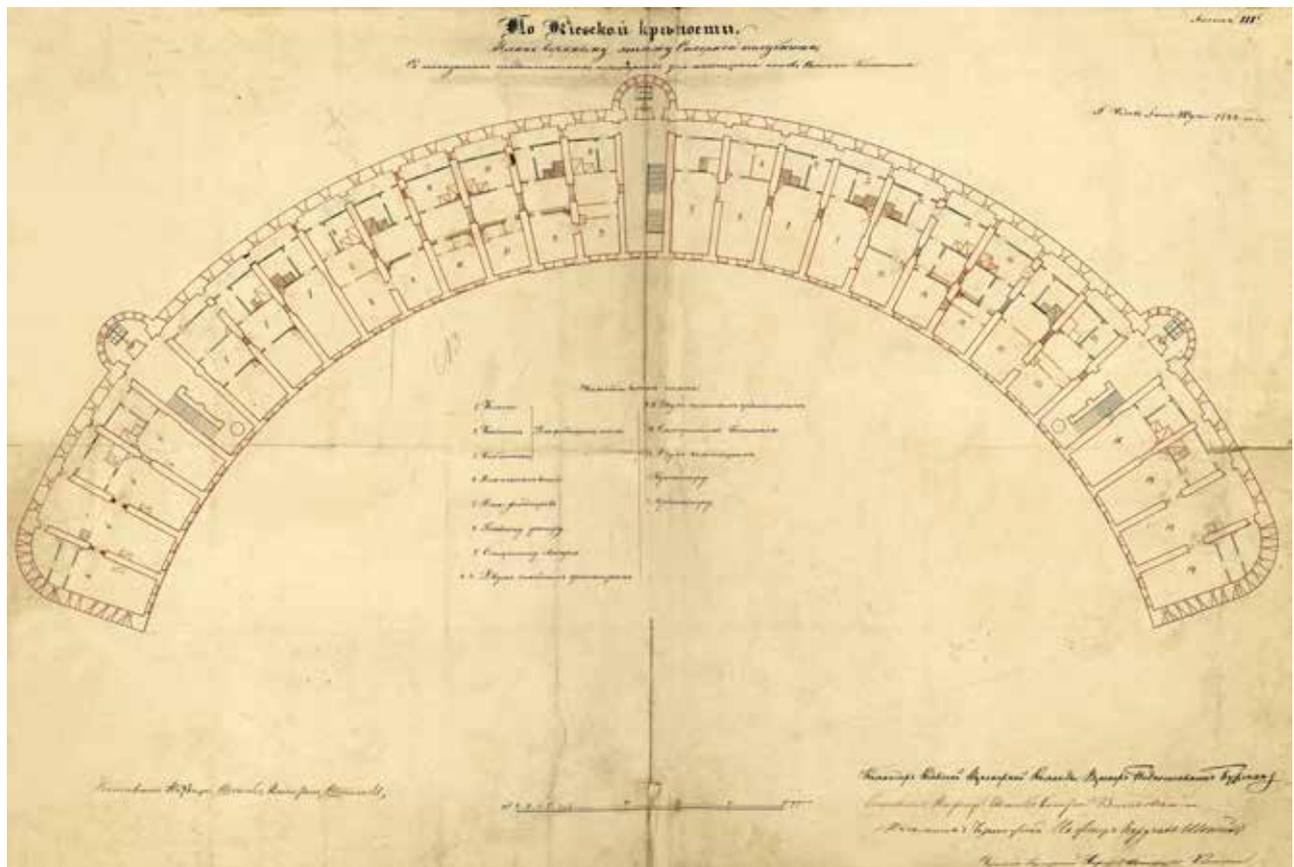

Рис. 2. План Північної напівбастиону Госпітального укріплення. ЦДІАК України, ф. 1434, оп. 1.

Рис. 3. Поштова листівка «Всеросійская выставка 1913 г. въ Киевѣ. Промышленный павильонъ и фонтанъ». Музейні колекції Київської фортеці

Рис. 4. Поштова листівка «Всеросійская Выставка 1913 въ Киевѣ. Машинный отдѣлъ». Музейні колекції Київської фортеці

Рис. 5. Північна напівбашта Госпітального укріплення. Вигляд з півдня. Фото Андрія Швачка, 2017 р.

Рис. 6. Північна напівбашта Госпітального укріплення. Вигляд з півночі. Фото Андрія Швачка, 2008р.